

Tanja Trška

Lica i figure prošlih vremena iz Zbirke Benko Horvat

Djela starih majstora u Muzeju suvremene umjetnosti na prvi pogled mogu se doimati kao neobična pojava. Njih je kao sugovornike za dijalog s vlastitim radovima odabrao Sven Klobučar, što je ujedno prilika da podsjetimo da se MSU već desetljećima brine o jednom od rijetkih primjera integralno sačuvane privatne zbirke formirane u razdoblju između dva svjetska rata. To pravo malo blago s više od sedam stotina predmeta sabrao je Benko Horvat (Vinkovci, 14. 9. 1873. – Zagreb, 28. 2. 1955.), pravnik i financijski službenik po zvanju, a numizmatičar, arheolog, povjesničar umjetnosti i strastveni sakupljač po životnom odabiru. Impresivnu numizmatičku i arheološku zbirku, zbirku slika, crteža i grafika starih majstora te slikarstva 19. Stoljeća, Benko Horvat još je tijekom života darovao muzejskim institucijama: zbirku grčkog i rimskog novca donirao je 1928. godine Arheološkom muzeju u Zagrebu, a dio numizmatičke zbirke oporučno je namijenio Gradskom muzeju u Vinkovcima.¹ Zbirku umjetnina 8. lipnja 1946. darovao je Gradu Zagrebu pod uvjetom da ostane njezin doživotni upravitelj te je godinu poslije otvorena za javnost pod imenom Galerija slika Grada Zagreba „Benko Horvat”. Od vlasnikove smrti zbirkom upravljaju tadašnje Galerije Grada Zagreba, odnosno Muzej suvremene umjetnosti, gdje je danas pohranjena.²

Među najranijim akvizicijama za zbirku dvije su ovdje predstavljene slike manjih dimenzija, *Stražar* i *Portret dužda*, koje su ujedno odraz sakupljačke aktivnosti Benka Horvata tijekom boravka u Italiji između 1907. i 1921. godine, u vrijeme dok je radio kao bankovni službenik u Trstu. O nabavama umjetnina u tom razdoblju sam je izjavio: „Obilazio sam po Italiji stare crkve i samostane, i među zabačenim i zaboravljenim slikama, pronalazio stare originale i nabavljao ih. Ne samo u Italiji, nego i svakom prilikom, pogotovo dok sam živio u Trstu, prikupljao sam stare umjetnine.”³ Slika *Stražar* kupljena je 1908. godine u Padovi od trgovca umjetninama Sanavija Ferruccija, kod kojega će više od trideset godina poslije kupiti i *Portret*

¹ Usp. Đ. Kr. [Đuro Krasnov], „Horvat, Benko”, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002., str. 626-627.

² O povijesti zbirke usp. Veljko Mihalić, „Privatne zbirke darovane Gradu Zagrebu i njihova uloga u kulturnom razvoju grada”, *Muzeologija* 45 (2008.), str. 33-37.

³ Enes, [Niko Smolčić], „U Zagrebu tiho i povučeno živi čovjek, koji ima najvredniju zbirku slika slavni starih majstora, antiknih novaca, inkunabula i vrlo starih rukopisa [...]”, *Novosti*, god. XXXI, br. 26, 26.1.1937., str. 10.

kontese Angele Roberti.⁴ Mala slika pognute, iskosa viđene glave stražara koja izranja iz tamne pozadine jedan je od brojnih primjera Horvatova entuzijazma na polju povijesti umjetnosti. Sliku je u zbirku uvrstio kao djelo Annibalea Carraccija (Bologna, 1560. – Rim, 1609.), pri čemu je argumentaciju za to atributivno određenje pronašao u detalju glave sv. Ivana Evanđelista s Carraccijeve oltarne pale *Oplakivanje Krista sa sv. Klarom, Franjom i Marijom Magdalenom* (1585.) za glavni oltar kapucinske crkve u Parmi, danas u Nacionalnoj galeriji u istome gradu.⁵ Atribuciju bolonjskoj školi 17. stoljeća pod kojom je slika danas zavedena u Zbirci postavio je Grgo Gamulin.⁶

Osamnaestostoljetni *Portret dužda* neznanoga mletačkog slikara kupljen je u Veneciji 1910. godine, a prema natpisu na *cartellinu* na poledini okvira slike, portretirani je lik identificiran kao Alvise Pisani (dužd od 1735. do 1741.)⁷ i djelo Pietra Longhija (Venecija, 1701. – Venecija, 1785.).⁸ Fizionomija prikazanoga dužda doista pokazuje bliskost s likom Alvisea Pisanija, poznatoga, primjerice, s portreta službenoga portretista *Serenissime* Bartolomea Nazzarija (Nazari; Clusone, 1693. – Milano, 1758.), iz Pinakoteke Accademije dei Concordi u Rovigu (1740./1741.).⁹ Male dimenzije slike sugeriraju da nije riječ o službenome portretu dužda, nego moguće o skici za veći portret (kako je smatrao sam Benko Horvat) ili pak o prikazu predstavnika mletačke vlasti kakvi se, premda vidno većih dimenzija, susreću u domovima tamošnje aristokracije na grupnim portretima iz 18. stoljeća, posebice onima spomenutoga Pietra Longhija (*Frizer*, šesto ili sedmo desetljeće 18. stoljeća, Venecija, Ca' Rezzonico).¹⁰ Općenitiju atribuciju neznanome mletačkom slikaru 18. stoljeća pod kojim se slika danas vodi postavio je Grgo Gamulin.¹¹

⁴ U rukopisnim bilješkama Benka Horvata u dokumentaciji MSU-a (inventarna mapa MSU BH-35) stoji da je slika kupljena „u Padovi 1908. od Sanavia”, a puno ime padovanskog trgovca umjetninama te naziv njegove tvrtke *Mobili marmi Ferruccio e figlio* otkriva se iz okolnosti Horvatova angažmana oko nabave umjetnina za Strossmayerovu galeriju starih majstora HAZU-a u svojstvu tajnika Društva prijatelja Strossmayerove galerije. Usp. Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec, „Akvizicije Društva prijatelja Strossmayerove galerije”, u: *Imago, imaginatio, imaginabile: zbornik u čast Zvonka Makovića*, Dragan Damjanović, Lovorka Magaš Bilandžić (ur.), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018., str. 292.

⁵ Dokumentacija MSU-a, inventarna mapa MSU BH-35, rukopisne bilješke Benka Horvata. O oltarnoj pali Annibalea Carraccija usp. Daniele Benati, kat. III.21, u: *Annibale Carracci*, katalog izložbe, Daniele Benati, Eugenio Riccòmini (ur.), Milano: Electa, 2006., str. 174-175.

⁶ Dokumentacija MSU-a, inventarna mapa MSU BH-35. U katalogu fototeke Fondazione Federico Zeri u Bologni zabilježena je i atribucija neznanome napuljskome slikaru 17. stoljeća, koju je (prema fotografiji) predložila Mina Gregori. Na podacima i uvidu u poledinu fotografije zahvaljujem Marcelli Culatti iz fototeke Fondazione Federico Zeri.

⁷ Usp. Giuseppe Gullino, „Pisani, Alvise”, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 84, 2015. (online).

⁸ Dokumentacija MSU-a, inventarna mapa MSU BH-51. Natpis na *cartellinu* na poledini okvira slike (naveden i u rukopisnim bilješkama Benka Horvata) glasi: „Doge Alvise Pisani / P. Longhi f.”.

⁹ Usp. Rodolfo Pallucchini, *La pittura nel Veneto. Il Settecento*, sv. I, Milano: Electa, 1995., str. 278.

¹⁰ Usp. Terisio Pignatti, *L'opera completa di Pietro Longhi*, Milano: Rizzoli, 1974., br. 155.

¹¹ Dokumentacija MSU-a, inventarna mapa MSU BH-51.

Prema vremenu nastanka najstariji, ali prema vremenu nabave najmlađi među ovdje odabranim djelima jest *Portret kontese Angele*, reprezentativni portret mletačke slikarske škole 16. stoljeća. Njega je Benko Horvat za zbirku kupio 1939. godine posredovanjem trgovca Sanavija Ferruccija iz Padove, zajedno s dvije slike nabavljene za Strossmayerovu galeriju: *Krist blagoslivlje* neznanoga mletačkog slikara 16. stoljeća (kupljene kao djelo „originalnog Tiziana”)¹² i *Portret venecijanskog prokuratora* autora Sebastiana Bombellija.¹³ Za pretpostavljeni portret kontese Angele de Roberti, Horvat u bilješkama navodi: „Ova je slika kupljena g. 1939 od zadnjeg odvjeta familije Roberti conte Giuseppe Roberti (umro početkom 1939 u Bassanu) istovremeno sa dva druga majstorska djela: *Krist blagosivlje* (*Cristo benedicente*) od ruke mladog Tiziana i portret venecijanskog prokuratora od Bombelli-a, koje obje slike danas rese Strossmayerovu Galleriju”; također interpretira natpis na poleđini datiran 1609. godinom kao prijepis epitafa kontese Angele preminule u dvadeset i osmoj godini, dodajući da je portret naslikan kada je imala osamnaest godina, dakle 1599.¹⁴ U tipičnome formatu okomito postavljenoga pravokutnika, mladoliki je ženski lik prikazan u unutrašnjem prostoru koji nije pobliže definiran, a s lijeve strane, kroz prozor istaknutoga kamenog okvira, otvara se udaljeni krajolik. Posjednuta u stolici visokoga naslona, bliskoj onoj predstavljenoj na ovoj izložbi, kontesa je lijevu ruku oslonila na rukohvat, a u desnoj drži bijeli čipkasti rupčić. Odjeća od fine tkanine i nakit sugeriraju njezino aristokratsko podrijetlo, kao i samouvjeren stav i pogled usmjeren u promatrača. Slikan sigurno vođenim, preciznim potezima kista te uz veliku pozornost pridanu detaljima i dovršenosti slikane površine, *Portret kontese Angele* kompozicijskim rješenjem, odabirom kadra i preciznošću izvedbe nastavlja se na tradiciju Tizianovih portreta iz tridesetih godina 16. stoljeća, poput slavnoga prikaza Eleonore Gonzaga della Rovere (1536./1537.) u Gallerie degli Uffizi u Firenci.¹⁵

Lica i figure na odabranim grafičkim listovima iz Zbirke Benko Horvat kasnijeg su datuma nastanka u odnosu na slikarska djela. Dva bakropisa s prikazima ljudi iz naroda dio su niza od osamdeset i pet grafičkih listova arhitekta i grafičara Carla Antoninija (? , 1740. – Rim, nakon 1821.) otisnutih 1780. godine s originalnih bakroreznih ploča napuljskoga slikara Salvatora Rose (Napulj, 1615. – Rim, 1673.).¹⁶ Antoninijevo djelo ponavlja cjelokupnu Rosinu seriju

¹² Usp. „Strossmayerova galerija dobit će originalnog Tiziana”, *Novosti*, god. XXXIII, br. 300, 30.10.1939., str. 7.

¹³ Usp. Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec, „Akvizicije Društva prijatelja Strossmayerove galerije”, 2018., str. 291–293.

¹⁴ Dokumentacija MSU-a, inventarna mapa MSU BH-33, rukopisne bilješke Benka Horvata.

¹⁵ Usp. Alessandro Cecchi, kat. 26, u: *Tiziano*, katalog izložbe, Venecija: Marsilio, 1990., str. 220–222.

¹⁶ Niz nosi naslov *Serie di LXXXV. Disegni in varie grandezze composti dal celebre pittore Salvator Rosa pubblicati ed incisi da Carlo Antonini e dedicati a Sua Eccellenza il Signor Conte Stanislao Potocki Cavaliere*

Figurine (62 bakropisa) koja je dopunjena s još šest bakropisa iz serije *Grupe Tritona* i sedamnaest otisaka prema Rosinim bakropisima velikih dimenzija. U Zbirci Benko Horvat čuva se dvadeset i osam listova iz Antoninijeve serije nabavljenih 1928. godine u Trevisu od Emilija Venzonija,¹⁷ među kojima je i prva grafika serije s natpisom *Salvatoris Rosa varia et concinna delineamenta*, koja i omogućava identifikaciju Antoninijevih listova u Zbirci.¹⁸ Bakropisi *Čovjek iz naroda* i *Ljudi iz naroda* dio su bakropisne serije *Figurine* Salvatora Rose, otisnute u Rimu oko 1656./1657. godine kao umjetnikov odgovor na kritike da mu nedostaje vještine u oblikovanju ljudskih likova.¹⁹ Da je u tom naumu uspio, svjedoče riječi izdavača Antoninijeve serije Casalettija, koji u predgovoru hvali prirodne stavove, sjajna skraćanja, domišljate skupine i bizarne impostacije Rosinih likova,²⁰ vidljive i na bakropisima *Čovjek iz naroda* i *Ljudi iz naroda*.

Giovanni Folo (Bassano, 1764. – Rim, 1836.) autor je bakropisa koji reproducira autoportret francuske slikarice Elisabeth Louise Vigée-Lebrun (u natpisu pod prikazom pogrešno nazvane „Virginia Le Brun Parisina”) predstavljenom u rimskoj Accademiji di San Luca 1793. godine, a prema crtežu Agostina Tofanellija (Lucca, 1770. – Rim, 1834.). Za taj je grafički list, posvećen španjolskome veleposlaniku u Rimu i meceni Don Joséu Nicolásu de Azara (Barbuñales, 1730. – Pariz, 1804.), Giovanni Folo prvi put upotrijebio kombinaciju bakropisa i bakrorezne tehnike točkanja (*au crayon* ili *stipple engraving*), a uspjeh reprodukcije portreta francuske slikarice izrađen u Rimu u devedesetim godinama 18. stoljeća potaknuo ga je da nastavi raditi u toj tehnici.²¹ Taj je bakropis Benko Horvat kupio u Milanu.²²

Sliku venecijanske svakodnevice 19. stoljeća daje akvarelirani bakropis slikara i grafičara Eugenija Bose (Venecija, 1807. – Venecija, 1875.) naslovljen *Prodavačica starih odijela*. S obzirom na natpise na francuskom jeziku, list je vjerojatno dio serije *Collection des Costumes*

dell'Ordine di Santo Stanislao, In Roma: nella stamperia del Casaletti, 1780. Usp. Maria Celeste Cola, „La fortuna di Salvator Rosa nel Settecento: la raccolta di incisioni di Carlo Antonini”, u: *Salvator Rosa e il suo tempo 1615 – 1673*, Sybille Ebert-Schifferer, Helen Langdon, Caterina Volpi (ur.), Roma: Campisano, 2010., str. 315-331.

¹⁷ Dokumentacija MSU-a, inventarna knjiga Zbirke Benko Horvat. Bakropisi iz Antoninijeve serije u Zbirci inventirani su u slijedu od broja MSU BH-139 do broja MSU BH-166.

¹⁸ Inv. br. MSU BH-139. U katalogu *Grafički listovi Zbirke Benko Horvat* serija je navedena kao „Niz ratnika i ljudi iz naroda po bakropisima Salvatora Rose (1616. – 1673.)” nepoznatoga majstora (usp. Boris Kelemen, *Grafički listovi Zbirke Benko Horvat*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1957., kat. 23-50).

¹⁹ Usp. Jonathan Scott, *Salvator Rosa: His Life and Times*, New Haven i London: Yale University Press, 1995., str. 111.

²⁰ „Atteggiamenti naturalissimi, scorci mirabili, gruppi ingegnosi, poseure bizzarre [...]”; citirano prema Maria Celeste Cola, „La fortuna di Salvator Rosa nel Settecento”, 2010., str. 315.

²¹ Usp. Rossella Leone, „Folo, Giovanni”, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 48, 1997. (online).

²² Dokumentacija MSU-a, inventarna knjiga Zbirke Benko Horvat.

Vénitiens du XIXme siècle otisnute 1831. godine u Veneciji kod izdavača Kiera i Hopfnera.²³

Kao i listove iz serije Carla Antoninija, dvanaest listova iz talijanskih i francuskih serija Bosinih bakropisa Benko Horvat kupio je 1928. godine u Trevisu od Emilija Venzonija.²⁴

Lica i figure iz Zbirke Benko Horvat okupljeni ovom prilikom u različite su medije preneseni u različitim razdobljima, na različitim mjestima i s različitim pobudama, ali jedno im je zajedničko: zaustavljeni su u davno proteklom, gotovo zaboravljenom trenutku i od našega su svijeta strogo odijeljeni kadrom koji ih zatvara. Ni u jednom prikazu nema izražene dinamike, a tamo gdje je ona tek nagoviještena – u impostaciji lika na bakropisu *Čovjek iz naroda* – prikazani lik promatraču je okrenut leđima tako da mu se ne vidi lice, a uzdignuta ljevica odaje uznemirenost vlastitom, prikazom ipak nerazjašnjenom sudbinom. Portretima znanih i neznanih pridružen je drveni inventar iz nekog prošloga života, dvije šesnaestostoljetne škrinje i masivna stolica presvučena kožom. Ti su komadi, uz brojne druge, imali važno mjesto u jednom kasnijem prošlom životu, onome sakupljača Benka Horvata, čije interese i bogatstvo zbirke ovih deset djela tek nagoviješta.

²³ *Collection des Costumes Vénitiens du XIXme siècle, dessinés et gravés à l'eau forte par Eugène Bosa*, Venecija: Kier et Hopfner, 1831. Usp. *Biblioteca italiana ossia giornale di letteratura, scienze ed arti compilato da varj letterati*, sv. LXIII, Milano: Imperiale Regia Stamperia, 1831., str. 11.; usp. i Boris Kelemen, *Grafički listovi Zbirke Benko Horvat*, 1957., kat. 87 (inv. br. MSU BH-168).

²⁴ Dokumentacija MSU-a, inventarna knjiga Zbirke Benko Horvat, inv. br. u slijedu od MSU BH-167 do MSU BH-178.